

З.Б. Лановик,
кандидат філологічних наук, доцент
докторант кафедри теорії літератури, порівняльного літературознавства та журналістики
(Тернопільський національний педуніверситет)

ПОНЯТІЙНЕ ОКРЕСЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В БІБЛІЙНИХ ТЕКСТАХ І ГЕНЕЗА ТЕРМІНА "ГЕРМЕНЕВТИКА"

У статті досліджується генеза терміну "герменевтика", аналізується його вживання в античних текстах (зокрема Платона) та древніх сакральних біблійних текстах. На основі етимологічного та генетичного аналізу робиться висновок, що основою сучасної науки про інтерпретацію слід вважати біблійну герменевтику (Hermeneutica Sacra), що упродовж століть розробляла загальні принципи і методи герменевтичного аналізу, закони інтерпретації тексту та явищ буття.

У ХХ столітті центральне місце у системі гуманітарних досліджень зайняла герменевтика. Герменевтичний зворот у науці спостерігаємо і в епоху постмодернізму, коли вироблені філологами методи інтерпретації тексту переносяться на інші сфери – історію, філософію, астрофізику. Тому окреслення термінологічного апарату герменевтики як специфічної наукової сфери є надзвичайно актуальним і вимагає особливої уваги. Метою цієї статті є вказати на витоки герменевтичної термінології у древніх джерелах, зокрема в біблійних текстах, а також розвиток ідей теорії інтерпретації в біблійній герменевтиці як основи розвитку новітньої герменевтики як окремої сфери наукового знання.

Передусім звернемося до існуючих найсучасніших визначень терміну "герменевтика". Сучасні літературознавчі джерела подають такі дефініції:

1. "Герменевтика – у первісному значенні – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, історичних і релігійних текстів. У давньогрецькій філології та філософії – з тлумаченням Біблії, екзегезою; у протестантській теології – з інтерпретацією священних текстів у їх полеміці з католицькими богословами. Герменевтика є допоміжною дисципліною тих гуманітарних (і в першу чергу історичних) наук, які займаються писемними пам'ятками (історії літератури, історії філософії, історії релігієзнавства, мовознавства та ін.). У ХХ ст. набуває ширшого значення як метод, теорія чи філософія будь-якої інтерпретації" [1: 157].

2. "Герменевтику можна визначити як мистецтво зрозуміння текстуального дискурсу. На початку ХІХ ст. Фрідріх Д. Шляєрмахер визначив її як загальний і незалежний метод інтерпретації, мета якого – уніфікувати й систематизувати низку спеціалізованих методик (що застосовуються, наприклад, у класичній філології, теологічному та юридичному коментуванні та філософії)" [2: 89].

3. "Герменевтика – теорія інтерпретації тексту і наука про розуміння смислу. Отримала широке застосування в сучасному західному літературознавстві, в осмисленні основних методологічних принципів, на яких базується побудова найновішої теорії літератури... З герменевтикою традиційно пов'язане уявлення про універсальний метод у сфері гуманітарних наук. Як метод тлумачення історичних фактів на основі філологічних даних герменевтика вважалась універсальним принципом інтерпретації літературних пам'яток. Предметом літературної герменевтики, як і філософської, є інтерпретація, розуміння" [3: 170].

4. "Традиційно, герменевтика – це теорія чи наука про інтерпретацію. Термін "герменевтика" сягає коренями грецького *hermeneuein*: інтерпретувати чи перекладати власними висловлюваннями, робити ясним і зрозумілим, давати визначення" [4: 90].

Є й інші визначення, які, однак, не відходять від поданих дефініцій. Подальше окреслення терміну "герменевтика" у більшості джерел починається із діяльності німецького теолога Фрідріха Данієля Шляєрмахера. Навіть при вказівці на етимологію терміну, ніхто з дослідників не вказує на джерела древніх пам'яток письменства, де цей термін вживається і обґрунтовується його першопочаткове значення та етимологія.

Ретельне дослідження наукових розвідок минулого виявляє, що герменевтика як наукова система була сформована задовго до Шляєрмахера, хоча й мала дещо інше смислове наповнення, а витоки її слід шукати в античних джерелах. Дослідники біблійної екзегези як предтечі сучасної наукової герменевтики вказують, що саме інтерпретація сакральних текстів була передумовою і методологічною основою новітньої науки про тлумачення. Кевін Дж. Коннер [5: 17], як й інші дослідники розвитку науки про інтерпретацію, наполягає, що "батьком герменевтики" слід вважати юдейського книжника, першого перекладача біблійних книг Старого Заповіту на арамейську мову, Ездру (457 р. до Р.Х.).

Тому зупинимось на термінологічному окресленні процесу інтерпретації в Біблійних текстах та інших древніх джерелах. Традиційно термін "герменевтика" визначається як теорія інтерпретації чи наука про закони інтерпретації, хоча першопочатково він тяжів до означення "мистецтво інтерпретації". Його походження виводиться з грецької мови – (гр.*hermeneuein* означає "інтерпретувати, перекладати, пояснювати, тлумачити") і співвідноситься з іменем *Hermes* (у грецькій міфології – Гермес, у римській – Меркурій) – богом наукового відкриття, письма, мови, який вважався посланцем для передачі волі богів у світі смертних, і його функція була не тільки передавати божественні послання, але й тлумачити їх значення. Цікавою є вказівка на таке розуміння греків у Біблії. Коли апостол Павло з Варнавою були в Лістрі "Люди, побачивши, що Павло вчинив, піднесли свій голос, говорячи по-лікаонському: "Боги людям вподібались та до нас ось зійшли!"...І Варнаву вони назвали Зевсом, а Гермесом Павла, бо він провід мав у слові... Та коли про це почули апостоли Варнава й Павло, то

роздерли одежі свої та кинулися між народ, кричачи та говорячи: "Що це робите, люди? Таж і ми такі самі смертельні, подібні вам люди, і благовістимо вам, – від оцих ось марнот повернутись до Бога Живого, що створив небо і землю, і море, і все, що в них є..." (Дії 14:11-15) [6: НЗ, 161]. Як бачимо, Гермесом Павло був названий саме за вміння проповідувати та інтерпретувати Боже Слово. У грецькій культурі, у співвіднесенні з якою творився Новий Заповіт, вважалося, що кожен *hermeneus* (перекладач чи інтерпретатор) успадкував і володіє містичними характеристиками Гермеса. Саме тому вміння інтерпретації швидше співвідносилось із мистецтвом, а не наукою.

Зупинимось детальніше на понятті "інтерпретації" (гр. ἐξηγησις – екзегеза – тлумачення, пояснення; та гр. εἰρμνεῖα – інтерпретація; першопочатково ці терміни не розмежовувались і практично вживались як синоніми; лише згодом вони виокремились як різні терміни – екзегеза (екзегетика) займається безпосередньо коментуванням священних текстів з теологічної точки зору; герменевтика встановлює закони і методи екзегези або інтерпретації текстів та інших феноменів). У грецькій філософії це поняття з'являється не раніше IV ст. до Р.Х. і послідовно вживається у працях Платона. Цікаво, що він у рівній мірі послуговується термінами *exegeomai* та *hermeneuo*, вживаючи їх як синоніми. Люди, які володіють вміннями інтерпретації, називаються "екзагетами" та "герменевтами" (*exegetes* та *hermeneutes*), до них відносяться інтерпретатори священних законів ("Закони", 631, 759, 775, 907), релігійні оракули ("Республіка", 4.421) і поети, які під силою натхнення розмовляють з богами ("Держава", 290), або будь-хто, хто володіє "мистецтвом інтерпретації" ("Симпозіум", 202У). Біблія поняття інтерпретації з'являється значно раніше від грецької традиції і розгортається від першої старозавітної "Книги Буття" (1445 р. до Р.Х.) до останніх книг Нового Заповіту у різних значеннях. Розглянемо їх послідовно. Воно набуває дещо відмінних окреслень, співвідносних із процесом пояснення смислу різних мовних чи знакових явищ.

Перший раз ми спостерігаємо процес інтерпретації в епізоді, коли Йосип, перебуваючи в єгипетській в'язниці, пояснює сні чашника та пекаря, а пізніше – фараона (Бут.40, 41). "...Вони сказали йому: "Снився нам сон, а відгадати його немає кому". І сказав до них Йосип: "Чи ж не від Бога відгадки. Розповіжте мені..." "І побачив начальник пекарів, що він добре відгадав...". Тут в єврейському оригіналі вживається слово *pathar*, що означає "пояснювати, інтерпретувати". У співвідносному значенні вживається іменник *sheber* (озн. "розуміння, вияснення" переважно сну). Наприклад, воно вжите в книзі "Суддів" у епізоді, коли Гедеон проникає у ворожий табір: "І сталося, як Гедеон почув оповідання про той сон та розгадку його, то вклонився і вернувся до Ізраїлевого табору та й сказав: "Уставайте, бо Господь дав у вашу руку мідіянський табір!" (Суд.7:15).

У халдейській частині Старого Заповіту в такому ж значенні використовується сирійське слово *peshar* (озн. "пояснення, інтерпретація"). Найпоказовішим є його вживання у "Книзі Даниїла", розділах 2 і 4, де описано, як Даниїл розв'язує сні царя Навуходоносора. В інших трьох розділах "Книги Даниїла" (7, 8, 10) це слово вживається на означення інтерпретації пророчих видінь і апокаліптичних картин, які він бачив над Великим морем, потоком Улай і рікою Хіддекел: "Дух мій, Даниїлів, був стурбований через це видіння... Я наблизився до одного з тих, що стояли (*ангела*), і спитався у нього про істоту всього того. І він сказав мені і познайомив з розв'язкою цих речей" (Дан.7:15-16). Отже, перше значення герменевтичного процесу в Біблії зустрічається стосовно інтерпретації снів і пророчих видінь.

Друге значення – (євр. *luwts*) – стосовно звичайного перекладу з однієї мови на іншу. Наприклад, у "Книзі Буття" описано епізод зустрічі Йосипа з братами в Єгипті, де зазначено: "А вони не знали, що Йосип їх розуміє, бо був між ними перекладач" (Бут. 42:23). Цей термін найчастіше вживається у випадках, коли мова йде про переговори між царями різних народів (II Хр.32:31). Або ж – (євр. *tirgam*) – стосовно письмового перекладу: "За днів Артаксеркса написав Бішлам... до Артаксеркса, царя перського. А лист був написаний по-арамейському, а перекладений по-перському" (Езд.4:7). У Септуагінті та інших грецьких перекладах ці слова переважно перекладаються словом *exegesis*.

У грецькій частині Біблії слово *exegesis* зустрічається тільки 6 разів – стосовно особливих Божих об'явлень чи ангельських послань (Ів.1:18; Лк.24:35; Дії 10:8; 15:12, 14; 21:19). Новий Заповіт здебільшого послуговується словами *hermeneuo* (Ів.1:38, 41, 41; 9:7; Євр.7:2) і *hermeneia* (I Кор.12:10; 14:26) – у значенні "перекладати з мови на мову, пояснювати значення власних назв, означати", а також наближеними за етимологією до них. Окремо слід зупинитись на кількох місцях Нового Заповіту, де звертається особлива увага на процес інтерпретації і його значення для розуміння Писання.

1) Найпоказовіший епізод Нового Заповіту – Євангелія від Луки 24, де оповідається, як після розп'яття Ісуса Христа двоє учнів ішли дорогою в Еммаус, і по дорозі до них приєднався воскреслий Ісус, і, оскільки вони зовсім не розуміли того, що відбулося з їхнім Учителем, "Він почав від Мойсея, і від Пророків усіх, і виявляв їм зі всього Писання, що про Нього було" (Лк.24:27). Тут вжито слово *diermeneuo* [*dia*+ *herme-neuo*], що означає не просто інтерпретувати, а докладно пояснювати, тлумачити. Це слово, а також похідне *diermeneutos* зустрічається також у Книзі Дій 9:36; I Кор.12:30; 14:5, 13, 27, 28. Від цього кореня походить і термін *dusermeneutos* – "важке для розуміння, складно пояснити" (Євр.5:11). Пізніше, коли вони впізнали Учителя, і Він став для них невидимий, "... говорили вони один одному: "Чи не палало нам серце обом, коли промовляв Він до нас по дорозі, і коли виясняв нам Писання?" (Лк.24:32). Гр. слово *dianoigo* в цьому вірші означає інтерпретацію прихованого (скритого) в тексті значення шляхом натхнення розуму і серця до нового розуміння (буквально: "відкрити Писання").

2) Другий випадок, описаний у "Книзі Дій". Апостол Пилип дорогою до Єрусалиму зустрічає ефіопського вельможу, що їде на колісниці та вголос читає "Книгу Ісаї". "Пилип же підбіг і почув, що той читає пророка Ісаю, та й спитав: "Чи ти розумієш, що ти читаєш?" А той відказав: "Як же я можу, як ніхто не напутить

(гр.*hode-geo*, озн. "пояснювати, проводити дорогою") мене?" І впросив він Пилипа піднятися і сісти з ним...А Пилип відкрив уста свої, і, зачавши від цього Писання, благовістив про Ісуса йому" (Дії 8:30-35). Тут процес інтерпретації розширюється до "проведення шляхом" через весь уривок Писання, до повноти розуміння.

3) У II Посланні Павла до Тимофія Павло радить своєму учневі: "Силкуйся поставити себе перед Богом гідним, працівником бездоганим, що вірно навчає науки правди" (2:15). Гр.*orthotomeo* озн. відкривати нову карту, усуваючи перешкоди, наприклад, прокладаючи дорогу через ліс.

4) Ще один приклад, важливий для повноти розуміння термінології, – II Послання Петра 1:20-21, де апостол застерігає від лжевчителів і лжепророків і говорить: "...бо ви знаєте перше про те, що жодне пророцтво в Писанні від власного вияснення (гр. *epilusis* – "рішення, пояснення") не залежить. Бо пророцтва ніколи не було з волі людської, а звіщали його святі Божі мужі, проваджені Духом Святим".

Отже, як бачимо, у Біблії представлена найдавніша герменевтична традиція, заснована на інтерпретації усіх видів спілкування Бога з людиною – снів, видінь, ангельських повідомлень, знаків, таємниць, пророцтв, притч, писаного слова. Аналізуючи античну герменевтику, Гадамер наголошує, що вона набуває форми сакрального мистецтва: "мистецтво передавати Божу волю стоїть поряд з мистецтвом відгадувати її або майбутнє із знаків" [7: 87]. На основі цієї традиції пізніше розгорнулись традиції інтерпретації мистецтва, закону, історії, літератури та інших видів комунікації людини з людиною.

Тому огляд історії становлення і розвитку герменевтики необхідно починати не з грецької, а з єврейської традиції. Вона була узагальнена у працях Філона Александрійського (стосовно інтерпретації філологічних джерел) та Йосифа Флавія (стосовно історичних джерел і явищ). Ця традиція була продовжена Александрійською та Антіохською школами інтерпретації древніх рукописів; відповідно в них уже були закладені два протилежні підходи чи методики – алегорична й буквалістична інтерпретації, що паралельно продовжувались у патристичній екзегезі та схоластичній літературі. Пізніше ця традиція лягла в основу біблійної герменевтики як дисципліни інтерпретації текстів Святого Письма, за якою після виходу в світ праці Даннгауера у Страсбурзі в 1654 р. (*Danhauer J. Hermeneutica Sacra sive methodus exponendarum sacrum litterarum*) закріпилась назва *Hermeneutica Sacra*, і герменевтика отримала статус окремої сфери наукового дослідження.

У період Реформації почався інтенсивний розвиток біблійної герменевтики, що засвідчують численні праці, присвячені проблемам інтерпретації сакральних текстів (у яких термін "герменевтика" не просто спорадично вживається, а нерідко виноситься у заголовок, тобто несе методологічне навантаження). Найвизначальнішими науковими досягненнями цього періоду стали праці Флація, Франца і Глассія. Маттіас Флацій обґрунтував наукову герменевтичну методу в праці "Ключ до Священного Писання" ("*Clavis Scripturae Sacrae*", Базель, 1567). Його методу продовжив Вольфганг Франц у "Новому і ясному теологічному трактаті про максимально легітимне тлумачення Святого Письма" ("*Tractatus theologicus novus et perspicuus de interpretatione Sacrarum Scripturarum maxime legitima*", 1619). Однак найвище оцінена послідовниками філологічна герменевтика Саламо Глассія "Сакральна філологія" ("*Philologia Sacra, qua totius V. et N.T. Scripturae tum styluset litteratura, tum sensus et genuinae interpretationas ratioexpeditur*", Йена, 1623), філологічні узагальнення якої примикають до "Ключа", але багато в чому продовжують і розвивають його основні положення, особливо у сфері граматики й риторики. Як зазначав Дільтей, "Догматичні передумови протестантської конфесійної позиції стикаються у цій герменевтичній літературі з багатообіцяючими початками наукової теорії інтерпретації. Вирішальним було все-таки те, що основні операції усіх гуманітарних наук (наук про дух) були тут вперше піддані дослідженню. Так всередині самої ж церковної теології у католиків і протестантів виник науковий рух з великими перспективами на майбутнє" [8: 34].

У подальшому в герменевтичній науці виокремилось дві основні школи. Підсумком *школи історичної інтерпретації* стала книга Замлера "Підготовка до богословської герменевтики" ("*Vorbereitung zur theologischen Hermeneutik*"). Філологічні методи *граматичної школи* узагальнив Август Ернесті, який в 1745 р. видав "Нову герменевтику Нового Заповіту", а в 1761 р. в Лейпцигу побачив світ його теологічний трактат "Інтерпретатор" ("*Interpres*"), що півстоліття залишався основною програмовою працею з герменевтики. У Ернесті було багато послідовників, які продовжували започатковані в "Інтерпретаторі" тенденції. Найвідоміший із них – професор філології в Лейпцигу Карл Август Кайль, котрий систематизував висновки обох шкіл у єдиний філолого-історичний метод інтерпретації давніх текстів. Завершенням граматично-історичної школи інтерпретації стала його книга "Підручник з герменевтики Нового Заповіту на основі граматики-історичної інтерпретації" ("*Lehrbuch der Hermeneutik des Neuen Testaments, nach Grundsätzen der grammatisch-historischen Interpretation*", Лейпциг, 1810). Лише згодом зародилися сучасні підходи до вирішення герменевтичних проблем (найпродуктивнішим із них виявилась філософія тотожності Фрідріха Аста, і герменевтика як загальна наука про розуміння й інтерпретацію стала першоосновою цієї системи).

Отож, як бачимо, біблійна герменевтика займає проміжне місце у системі наук – знаходиться на межі між секулярними дисциплінами текстології, філології, історико-літературної критики й теологічними дисциплінами екзегетики, апологетики та теології. До кінця XIX ст., поки термін "герменевтика" відносився лише до інтерпретації Біблії, не було чіткого розмежування між герменевтикою і екзегетикою. Фрідріх Шляєрмахер у пошуках загальної теорії інтерпретації перший запропонував застосовувати закони інтерпретації сакральних текстів до творів художньої літератури. Вільгельм Дільтей принципи текстової інтерпретації переніс на аналіз історичних подій, прирівнявши історичний розвиток до метатексту. Мартін Гайдеггер вперше використав герменевтичну методологію стосовно філософської теорії інтерпретації феноменів буття та явищ культури. Уже в XX ст. герменевтика розширилась до загальної науки про закони інтерпретації, а пізніше розділилась на ряд наукових сфер – "філософська герменевтика", "літературна герменевтика", "астрофізична герменевтика"

("герменевтика космосу") та ін. Центральним поняттям кожної з цих сфер є поняття "інтерпретації". З'ясувавши, яке місце займає Біблійна герменевтика у науковій парадигмі інтерпретації, ми повинні пам'ятати, що саме вона стояла біля її витоків. Тому вважаємо, що для окреслення розвитку герменевтики як науки, вивчення термінологічного апарату стосовно процесу інтерпретації, необхідно ретельно вивчити праці з біблійної герменевтики, запропоновані в них підходи, методи, термінологічні дефініції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997.
2. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч.Вінквіста та В.Тейлора; Пер. з англ. В.Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003.
3. Литературная энциклопедия терминов и понятий /Под ред. А.Н.Николюкина. – М.: "Интелвак", 2001.
4. Encyclopedia of Contemporary Literary Theory / General Editor Irena R. Makaryk. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2000.
5. Conner K.J., Malmin K. Apostolic Hermeneutics // Interpreting the Scriptures. – BT Publishing, Portland.
6. Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Українське Біблійне Товариство, 1991.
7. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. – Том. 2. – К.: Юніверс, 2000.
8. Дильтей В. Герменевтическая система Шлейермахера в её отличии от предшествующей протестантской герменевтики // Дильтей В. Собр.соч.в 6 т. – Т.4. – М.: ДИК, 2001.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Лановик З.Б. Понятийное определение процесса интерпретации в библейских текстах и генезис термина "герменевтика".

В статье исследуется генезис термина "герменевтика", анализируется его использование в античных текстах (в частности Платона) и древних сакральных библейских текстах. В результате этимологического и генетического анализа делается заключение, что основанием для развития современной науки об интерпретации следует считать библейскую герменевтику (Hermeneutica Sacra), которая на протяжении столетий разрабатывала общие принципы и методы герменевтического анализа, законы интерпретации текстов и феноменов бытия.

Lanovuk Z.B. Terminological definition of the interpretation process in biblical texts and genesis of the term "hermeneutic".

In the article genesis of the term "hermeneutic" is investigated, and its usage in ancient texts (in particular Plato) and sacred biblical texts is analyzed. According to etymologic and genetic analysis the author proves that Bible Hermeneutic (Hermeneutica Sacra) should be considered as the foundation of the modern science of interpretation, because it has for centuries developed general principles and methods of hermeneutical analysis and laws of interpreting texts and phenomena of being.